

⁶² ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.528. – Спр.318. – Арк.2, 4.

⁶³ Там само. – Оп.657. – Спр.45, 187; Оп.569. – Спр.159; Оп.660. – Спр.51; Оп.661. – Спр.186; Оп.663. – Спр.32. – арк.52.

⁶⁴ З ПСЗ. – Санкт-Петербург, 1905. – Т.23. – Отд.1. – №22757.

⁶⁵ Там же. – Санкт-Петербург, 1909. – Т.26. – Отд.1: 1906. – №27805; 28392.

⁶⁶ ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.639. – Спр.767. – Арк.2, 15.

The article examines the peculiarities of bureaucracy formation in Ukrainian right-bank provinces of the Russian Empire. As a result of local elite removal from authority powers the supreme powering the next stage of integration measures applied new approaches to design imperial bureaucratic machinery in this historical region. To overcome protests and to decrease social, ethnic, political, cultural and confessional differences a new type of official was created, that was able to impose the conditions of residence in the Russian Empire on the society.

О.В.Швед*

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КРАЇН СКАНДИНАВІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті проаналізовано процеси трансформації національних, регіональних та цивілізаційних ідентичностей країн Північної Європи в контексті інтеграційних рухів. Здійснено спробу історичної ретроспективи змісту понять «Північ», «Скандинавія», «Європа».

Поглиблення процесів інтеграції та глобалізації висуває на порядок денний нові виклики до особистості, пов'язані з її включенням у нові системи відносин та формуванням нових засад як самоідентичності, так і національної ідентичності в цілому. Реалії повоєнної Європи та об'єднавчого руху вимагали від народів континенту й, зокрема, північноєвропейських держав нових форм мислення та поведінки, чого можна було досягти не водночас, а шляхом поступального руху. Саме цією суперечністю глобального й особистісного пояснювалась певна нестабільність людської психіки в контексті суспільної та національної свідомості. Ідентичності змінювались, ставали більш складними та багатограними, вони формувалися регіоном, етнічністю та гендером, а також традиційними факторами нації та класу. У зв'язку із процесом глобалізації, вступом в ЄС і помітним зростанням імміграції у другій половині ХХ ст. принципового значення набуває збереження малими народами своїх національних ідентичностей.

Виходячи із зазначеного вище, слід підкреслити, що проблема культурної та цивілізаційної самоідентифікації в постбіполярному світі посідає одне з центральних місць у сучасних наукових студіях гуманітарного циклу¹. Національні характери, їхні особливості, що означає «бути скандинавом», народні звичаї та традиції – ці теми перебувають у центрі уваги сучасних північноєвропейських етнологів та істориків². Водночас вказана проблематика тривалий час залишалася поза увагою вітчизняної історичної науки. У достатньо повних списках наукової та науково-популярної літератури з історії, економіки та культури країн Північної Європи немає жодної праці з цієї теми³. Національна ідентичність не враховувалась сучасними дослідниками-скандинавістами у своїх дослідженнях, за рідким винятком⁴. Тим часом вплив національного характеру, ідентичності на вибір історичного шляху можна простежити на всіх етапах розвитку країн Скандинавії.

* Швед Оксана Володимирівна – аспірантка кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Цей вплив особливо помітно відобразився в повоєнний період, коли перед державами Півночі постав серйозний зовнішньополітичний вибір – про подальший розвиток у рамках загальноєвропейських чи суто регіональних інтеграційних схем.

Поглиблення розробки зазначеної теми було спричинене появою так званого цивілізаційного підходу до розкриття логіки глобальних конфліктів. Ця концепція була послідовно викладена в серії праць визнаного американського теоретика міжнародних відносин С.Гантінгтона⁵. У своїй книзі «Зіткнення цивілізацій» професор Гарвардського університету зазначає, що в нових умовах повалення ідеологічного двополюсного протистояння основним рушієм світової політики є блоки націй, «цивілізації», а динамізм політичної ситуації й конфліктності зумовлюється лінією розломів між ними. Дослідник вказує, що на сучасному етапі визначальним є не те, на чиєму ти боці, а чітке усвідомлення відповіді на питання «хто ти?».

На концептуальному рівні С.Гантінгтон виділяє вісім різних цивілізацій, при цьому основна увага надається західній (європейській), до якої вчений зараховує й країни Скандинавії. На думку дослідника, основним критерієм визначення цивілізаційної суті країни є наявність спільного європейського минулого: періодів феодалізму, Відродження, Реформації, Просвітництва, здобутків Французької революції, індустріального перевороту, поширення західного християнства. Виходячи з окреслених вище критеріїв, віднесення країн Скандинавії до західної цивілізації є обґрунтованим, оскільки вони географічно розташовані в Європі, мають спільну з іншими європейськими народами історію, належать до християнського світу з його ціннісними орієнтирами.

Утім в умовах перехідного періоду, яким для країн Північної Європи став тривалий еволюційний процес, поступової більш тісної орієнтації на континентальну Європу, на нашу думку, потрібно сприймати як належне наявність у широких верств населення подвоєної або багатопларової самоідентифікації. За таких умов особистість належним чином не відцентрована, у ній поєднується декілька ідентифікаційних складових, у нашому випадку – європейська та скандинавська (нордична), що, власне, і призводить до відчутних коливань суспільних настроїв – то в бік прогресивних перетворень (вступ до ЄС та НАТО), то до ностальгії за минулим у формі створення регіональних скандинавських інтеграційних схем. Ці процеси можна простежити як на рівні кожної окремої особи, так і на рівні емоцій і думок громадського загалу, що, своєю чергою, визначає науковий інтерес до детального розгляду проблеми національної ідентичності країн Скандинавії в контексті євроінтеграційних процесів.

Регіональна ідентичність виступає ключовою складовою при конституюванні регіонів як соціальних та політичних просторів і систем дії. Однією з першопричин регіональної специфіки є існування різних цінностей, норм та форм поведінки між регіонами. Найпоширеніші джерела таких цінностей та моделей соціальної комунікації – релігія й мова. Однак регіональна ідентичність залишається досить складною й не завжди пов'язана із ціннісними відмінностями.

У дослідженнях регіональної ідентичності та її складових із політичними діями присутні три складові. Перша – когнітивна, тобто люди, власне, повинні усвідомлювати існування регіону та його географічні межі. Це, своєю чергою, вимагає наявності знань про інші регіони, з якими цей регіон можна порівняти й від яких він може відрізнятись. Люди також повинні усвідомлювати особливості регіону. Низка впливових дослідників північноєвропейського регіону характеризує ступінь розуміння існування регіону наступним чином – «північноєвропейці розвили в собі розуміння спільності, чи розуміння того, що інші представники Півночі є майже такими ж; вони не ставляться один до одного як до чужинців – Північ розглядається ними як спільний дім»⁶.

Друга складова – емоційна, тобто спосіб сприйняття регіону та ступінь, в якому він забезпечує фундамент загальної ідентичності й солідарності в можли-

вому протистоянні з іншими формами солідарності, включаючи класову та національну. У випадку країн Скандинавії спільний досвід, історична пам'ять справляли значний вплив на те, яким чином північні країни організовували своє суспільне життя. Як зазначає у своєму дослідженні Г.Стеніус: «Що стосується того, до якої міри скандинави сприймають себе учасниками північної родини, то більшість із них ставиться до цього лояльно, дехто відмовляється визнавати це, проте, не зважаючи на розбіжності, вони бачать зовнішній світ в одному світлі»⁷. Вона дозволяє пояснити когнітивну складову та пов'язана із третьою, інструментальною, складовою – чи використовується регіон як основа для мобілізації та колективної дії в переслідуванні соціальних, економічних та політичних цілей⁸.

При аналізі регіональних ідентичностей та оцінці їх значимості виникає низка складних проблем. Метод опитування – найпростіший спосіб з'ясувати, яким чином люди ідентифікують себе. Проте інструмент опитування, по суті, базується на індивідуальному досвіді, здебільшого не пов'язаний із контекстом, тоді як колективна ідентичність – це те, що переживається спільно. Саме тому опитування не в змозі зафіксувати колективні мобілізації чи пояснити колективну поведінку шляхом звернення до індивідуальної мотивації. Політична криза, травмуючі події, хвилюючі спогади можуть мобілізувати колективні ідентичності, які протягом значного часу залишаються «сплячою» складовою відносин індивідів або жодним чином себе не проявляють. Тому дані опитувань повинні доповнюватися підтвердженням у вигляді поведінки й політичної дії.

Формування стабільного та відцентрованого світовідчуття громадянина, тобто його національної свідомості, є тривалим процесом, в якому задіяна історична пам'ять не одного покоління, що справедливо й для країн Північної Європи. Водночас регіональна ідентичність може бути укоріненою в історичних традиціях і міфах, але у своїй сучасній формі вона представляє собою соціальну конструкцію, створену в специфічному контексті під тиском соціальних, економічних і політичних обставин. Регіональна ідентичність потребує зв'язку між громадянами та людьми, про яких вони знають лише через ЗМІ, політичні партії чи більш широкі соціальні інститути.

Існування загальної регіональної ідентичності в її когнітивному та емоційному вимірах не обов'язково передбачає існування політичних наслідків. Це залежить від того, чи використовується регіональна ідентичність як структура сприйняття та оцінки політичних проблем, особливо при голосуванні на виборах та референдумах. З іншого боку, регіоналізм може зупинитися на першому чи другому етапі без переходу до третього. Справа ускладнюється виникненням феномену багатопланових ідентичностей унаслідок зміни державного та європейського порядку, який зруйнував монополію держави на створення ідентичності, що дозволяє людям приймати регіональну ідентичність, не відмовляючись від своєї національної ідентичності чи навіть не особливо її послаблюючи.

Розглядаючи позицію громадської думки щодо самоідентифікації, можна виділити три її різновиди: національну – тобто усвідомлення своєї належності до окремої нації («я норвежець / швед / фін / данець»); регіональну – визначення себе як «скандинав»; цивілізаційну та більш глобальну – усвідомлення власного європейського «я». Причому слід зазначити, що національна самосвідомість у представників Півночі активно розбудовується й прогресує з часу створення власних національних держав, тобто для Норвегії та Фінляндії – після здобуття незалежності на початку ХХ ст. У той час, як скандинавська або північна ідентифікаційна складові мають досить глибоке коріння, закріплене в культурній та ідеологічній спадщині держав, починаючи з ХVІІ ст. (рух нордизму). Б.Стро вважає, що нордичність була складовою національних ідентичностей усіх північноєвропейських народів⁹. Європейська самоідентифікація в по-

рівнянні з іншими виражена найбільш слабо й виходить на передній план при цивілізаційному протистоянні, як-то «Схід – Захід», «Європа – Азія».

Протягом ХХ ст. ці три різновиди самоідентифікації пройшли еволюцію, яка дещо скорегувала їхню позицію щодо один до одного. Так, у першій половині ХХ ст. скандинавське самоусвідомлення поступилося домінантним місцем національному, що було пов'язане, у першу чергу, із процесом активної розбудови національних держав, і згодом посіло своє місце в суспільній свідомості як «північна ностальгія»¹⁰. Водночас північна спільність продовжувала бути узагальнюючою назвою для країн Скандинавії у визначенні інших держав. Усередині північних країн проблеми ідентичності поставали з ще більшою гостротою, наполягаючи на існуванні власної ідентичності й неможливості безумовно визначитися однією загальною назвою.

Характер і природу відносин усередині Північного регіону та в більш глобальному європейському контексті неможливо зрозуміти без відповідного екскурсу в досить чутливу сферу проблем ідентичності. У цьому контексті доцільно застосувати авторитетну теорію репрезентації просторових уявлень у свідомості людини – концепцією ментальної карти. Поняття «ментальна карта» (*mental map, cognitive Landkarte*) вперше в науковий обіг запровадив Е.Толман у 1948 р. Однак основні праці з цієї тематики були написані протягом 1970-х рр. авторським колективом, до якого належали Р.Доунз і Д.Сті¹¹. Географ Р.Доунз і психолог Д.Сті визначають ментальну картографію як «абстрактне поняття, що охоплює ті ментальні та духовні здібності, які надають нам можливість збирати, упорядковувати, зберігати й викликати з пам'яті та переробляти інформацію про оточуючий нас простір». Відповідно, ментальна карта – це створене людиною зображення частини простору, який її оточує. Вона відображає світ так, як його уявляє собі людина, і може бути хибною, тобто спотворення світу є досить вірогідним¹². Таким чином, групи людей, спільноти, колективи впродовж певного проміжку часу створювали специфічні в історичному й культурному відношенні уявлення про просторову структуру навколишнього світу, який вони бачили чи могли собі уявити.

Цей процес колективної ментальної картографії протягом останніх років повертає до себе увагу фахівців із різних галузей знань. Із часом поняття «ментальна карта» набуло поширення в низці інших дослідницьких дисциплін, серед яких своє місце посідає й історична наука. За допомогою цієї концепції автор вважає за доцільне простежити еволюцію понять «Північ» та «Європа», що, своєю чергою, призвело до переосмислення їхнього співвідношення в структурі самоідентифікації мешканців скандинавських країн.

Північ як історичний регіон і ментальна конструкція включає в себе два виміри – географічний та геополітичний, і саме тому є ключовим для розуміння специфіки позиції країн Скандинавії щодо європейських інтеграційних схем. Таким чином, аналізуючи змістову варіативність концепту «Norden» (Північ) та «Europe» (Європа), можна простежити напрямки трансформаційних процесів, які мали місце в масовій свідомості суспільно-політичних кіл північноєвропейських країн.

Архаїчне слово «Norden» (Північ) здавна використовувалося для означення територій, які знаходились в одному напрямку¹³. Спочатку воно поширилося в данській та шведській мовах, згодом – у норвезькій, означаючи території (місцевості) на півночі, як і в німецькій та голландській мовах. Лише згодом ця назва закріпилася за певними теренами, а саме Скандинавським півостровом та суміжними з ним Данією та Фінляндією, а також культурно спорідненими північноатлантичними територіями – Ісландією та Фарерськими островами. На закріплення цього терміна як означення згаданих вище територій інтенсивно вплинуло формування панскандинавської ідеології, яка спиралася на відчуття спільної ідентичності між представниками цих країн, на відміну від решти континен-

тальної Європи та світу. Таким чином, поступово «Північ» переросло в іменник, який позначав чітко окреслену територію.

Протягом ХХ ст. подальша еволюція цього терміна була пов'язана з інституціоналізацією північного співробітництва, зокрема у формі заснування таких органів міждержавної співпраці, як Північна рада (1952 р.) та Північна рада міністрів (1971 р.), Північна мовна спілка та інших структур співпраці на урядовому та приватному рівнях.

Серед інших узагальнюючих назв, якими характеризується ментальний концепт «Північ», слід назвати термін «Skandinavia» (Скандинавія), який має латинське походження й уживається на означення країн Скандинавського півострова від часів Римської імперії. Географічна змістовна складова цієї назви досить розпливчаста, що пов'язано, у першу чергу, з обмеженими знаннями римлян про територію, які знаходилися за межами їхньої імперії. Отже, під Скандинавією мали на увазі північні варварські території¹⁴. Уперше термін «Скандинавія» у географічному контексті використав Пліній у своїй праці «Naturalis Historia». Ведучи мову про «Північ» як узагальнююче поняття, слід зазначити, що в картині світу класичної античності вона вважалася батьківщиною нецивілізованих варварів, притулком «іншого», від чого «Південь» – цитадель культури – відмежувалася. Протистояння Півночі Європи та її Півдня сягало своїм корінням часів вікінгів, коли вся Європа молилася про порятунок від норманів (A fuore Normannorum libre nos, Domine). Відомими є також факти протистояння Скандинавії й германських імператорів, які зафіксував Саксон Граматик і виклав у «Gesta Danorum». Ідея «дикої Півночі» проіснувала щонайпізніше до доби романтизму. Загалом географічні межі Європи й Півночі в ці часи зафіксував напис на південній ділянці муру данського міста Рендсбурга – «Eidora Romani Terminus Imperii» («Річка Ейдер є межею Римської імперії»)¹⁵.

З ХVІІІ ст. як загальноживаний термін на означення регіону Північної Європи поширюється поняття «Скандинавія»¹⁶. Сучасне використання назви «Скандинавія» щодо певної географічної цілісності було закріплене з ХІХ ст. за Норвегією, Швецією та Данією. Саме так трактують термін «skandinavisk» (скандинавський) норвезькі словники¹⁷. Водночас британські словники дають більш широке визначення – «представники Данії, Швеції, Норвегії, Ісландії та Фінляндії», або «мешканці Скандинавського півострову – норвежці та шведи»¹⁸. У країнах Північної Європи, зазвичай, ним позначають споріднені норвезьку, шведську та данську мови. Отже, ототожнювати поняття «Північ» та «Скандинавія» слід лише умовно, оскільки під другою можна розуміти лише певну частину північного простору.

Слід зазначити, що перманентно відбувався процес умовного перекрою ментальної карти Європи, який з кінця ХVІІІ ст. характеризувався звуженням поняття «Північна Європа» і його обмеженням германським мовним ареалом. Ці зміни проявилися, коли традиційний чи класичний поділ Європи на варварську «Північ» і цивілізовану «Південь» поступився новому поділу континенту на «Захід» та «Схід»¹⁹. На початку ХІХ ст. в загальній картині світу до Північної Європи зараховували країни, які були розташовані північніше Чорного моря й Дунаю та східніше Ельби й Вісли. Цю територію визначали поняттям «Septembrio» – «опівнічні країни» чи просто «північні країни». Подібними визначеннями послуговувалися здебільшого в німецько-, франко- й англійських місцевостях. Таким чином, назва «Північ» поступово набула позитивної конотації й стала синонімом назви «Скандинавія», що, своєю чергою, дозволило «Півночі», як ідентифікаційному конструкту, стати об'єктом вивчення ментальних карт в останні роки²⁰.

«Північ» як політичний феномен постала з необхідності спільного стримування німецької, а згодом російської загрози в зоні Балтійської затоки²¹. Традиційно історичним фундаментом скандинавської співпраці вважають Кальмарсь-

ку унію 1397–1523 рр. (об'єднання Данії, Норвегії (з Ісландією) та Швеції (з Фінляндією) під зверхністю данських королів). З історичною спорідненістю дослідники пов'язують і становлення нордизму – основи нового мислення Півночі у XVIII ст.²² Підвалини його заклав О.Рюдбек – медик та вчений-енциклопедист, який написав твір «Атлантида», в якому доводив, що саме Швеція була легендарною Атлантидою й прабатьківщиною людської цивілізації²³. О.Рюдбек створив фундамент нордичної ідеології, яка проголошувала першість Півночі, тобто Скандинавії на чолі зі Швецією, і таким чином обґрунтовувала претензії Швеції на виключну позицію в ієрархії європейських держав. Ідея північної єдності набула подальшого розвитку в літературних колах студентів-ідеалістів у 1830-х рр. і виявлялася в основному в написанні патріотичних художніх творів, у т. ч. й пісень, деякі з яких є відомими й дотепер. Під час одного зі студентських зібрань у 1842 р. поет К.Плауг ознайомив присутніх із текстом неофіційного національного гімну Скандинавії «Величній Півночі цвіт», який містив наступні рядки: «Як довго величній Півночі цвіт / Не міг поодинокі піднятись з колін / І сила спроможна підкорювати світ / В краї чужоземні ішла на уклін / Розлученим здавна єднатися час, ми маємо стати єдиним одним / І сила північна, що в кожному з нас / Зміцніє й майбутнім наповнить наш дім»²⁴.

Ця ідейно-політична конструкція протрималась до XIX ст., коли втратила свою специфічно шведську конотацію й перетворилася на нордичну ідеологію загального характеру скандинавізму. Скандинавізм був політико-літературним рухом, що існував у Німеччині в XIX ст., і якому відповідали однойменні літературні напрями в північних країнах. Певним поштовхом до його розвитку стало відкриття давньоскандинавської літератури й реінтерпретація саґ та міфів як спільної давньогерманської спадщини, яку здійснили літератори німецького романтизму. Стилістичне перетворення Півночі на культурну прабатьківщину германців і її привласнення скандинавською літературою знайшли згодом своє продовження в расовій ідеології націонал-соціалістів. У цілому скандинавізм являв собою північний варіант розповсюджених націоналістичних амбіційних поглядів панславистів чи пангерманістів²⁵. Рух був досить складним комплексом явищ (культури в першу чергу), який дозволяв відрізнити мешканців європейської Півночі від решти. У процесі свого формування скандинавізм був різномірним рухом як у теоретичному, так і в практичному планах. На початковій стадії – це програма культурного зближення країн, близьких за мовою. У теоретичних аспектах скандинавізм був окремою формою загальноєвропейської течії й мав яскраво виражені риси централізму й прогресизму. На південь від Скандинавії тривали процеси об'єднання Італії та Німеччини. На відміну від німців та італійців, скандинави не ставили перед собою мети перетворення свого регіонального комплексу на національну державу. На думку дослідників, із допомогою скандинавізму північноєвропейці прагнули на місцевому рівні повторити загальноєвропейський рух, що за своїм змістом був сумішшю старої філософії космополітизму та природо-наукового предметного реалізму²⁶.

У практичних своїх формах скандинавізм одразу зіткнувся із серйозними суперечностями, вирішити які скандинави не змогли. Слід виділити насамперед дві. По-перше, скандинавізм як окрема форма пан'європеїзму був нездатен протистояти більш ґлобальному євроінтеграційному рухові. По-друге, у рамках скандинавізму кожна скандинавська країна намагалася вирішити свої вузьконаціональні задачі: Данія – протистояти Пруссії, а згодом Німеччині в питанні належності Шлезвіґ-Гольштейну; Норвегія – відстояти незалежність від Швеції; Швеція – відторгнути Фінляндію від Росії²⁷. По мірі вирішення своїх вузькопартикулярних задач загальноскандинавська ідея поступово вгасала перед зростаючою потужністю всеєвропейської ідеї. Скандинавізм сприяв уніфікації законодавства та розробці національних особливостей культури в рамках окремо виділеного регіону²⁸.

Отже, поняттю «Північ» був притаманний певний романтизм, пов'язаний із ідеалістичною концепцією єдиної півночі, поширеною в ХІХ ст. у вигляді народних рухів нордизму та скандинавізму. Можна погодитися із думкою шведського історика Б.Стро, який у своєму дослідженні «Скандинавська ідентичність» зазначає: «Виходячи з історії, можна стверджувати, що скандинавські народні рухи були рушіями процесу самоідентифікації, не стільки північної чи скандинавської, скільки національної. Важливим елементом зазначених національних ідентичностей скандинавських країн було усвідомлення спільного північного минулого, північних цінностей та їх міфологізація. Скандинавізм не прийшов на зміну національним ідентичностям, він їх зміцнив, таким чином він був свого роду резонатором, віддзеркаленням національних ідентичностей»²⁹.

Спектр трактування поняття «Північ» у країнах Скандинавії пояснюється світоглядними установками, які панували в суспільно-політичній думці країн. Ключовими словами цих соціально-прагматичних настанов були поняття «виключність», «окремішність», «братерство», «північна єдність». У цьому зв'язку доречним буде звернути увагу на слова шведського національного гімну: «Ти стародавня, ти вільна, ти високогірна Північ» («Du gamla, du fria, du fjällhöga nord»), або ж: «О, я хочу жити, я хочу померти на Півночі!» («Ack, jag vill leva, jag vill dö i Norden!»).

Для підкреслення тісного зв'язку та близькості, що існувала між північноєвропейськими країнами, застосовувалися й відповідні метафори, як-то «північна раса», «північне плем'я» – характерні для передвоєнного часу; «північні сусіди», «братні народи», «північна родина» – розповсюджені в повоєнний час³⁰. Причому, якщо північні країни були родиною, то в ній Швеція була «батьком»; якщо вони були «братами», то Швеція була старшим³¹. Притаманний Півночі стереотип власної моральної зверхності, корені якого сягають ХVІІ ст., часу, коли Швеція була великою державою, зберігся й до сьогодні як міцна основа для регіонального співробітництва й ментального відокремлення скандинавських країн від решти Європи (Європейського Союзу)³².

У більш широкому міжнародному контексті питання стоїть у площині визначення європейської ідентичності досліджуваних країн. Традиційне віднесення країн Скандинавії до західної (європейської) цивілізації не означало безапеляційної євроідентифікації самими скандинавами. У першій половині ХХ ст. для більшості скандинавів «Європа» була чужою землею, виникнення диктаторських режимів в Італії, Німеччині та Іспанії, а також неспроможність західних великих держав протистояти їхній експансії означало в розумінні мешканців Північної Європи поступову деградацію Європи до межі варварства³³. Для більшості поміркованих скандинавів континент став синонімом авантюрного та небезпечного, що, своєю чергою, сприяло розвитку власної регіональної ідентифікації та проведенню нейтральної зовнішньої політики.

Північноєвропейці протиставляли «Північ» – осердя демократичних цінностей, рівних можливостей та солідарності, «Європі», уважаючи перше поняття таким, що не мало нічого спільного з європейським, католицьким, римським, імперіалістичним, колоніальним та експлуатаційним³⁴. Скандинавські соціал-демократи в картині сучасної консервативної Західної Європи бачили, як номінальні соціалісти та соціал-демократи допомагали верховенству савілля папізму та великого капіталу в Німеччині, Італії та Франції. Так, у Німеччині великий капітал, на їхню думку, домінував через впливові лобі в Бонні та Брюсселі, досягаючи корпоративних вигод та зменшення оподаткування. Аналогічним чином в Італії подібні альянси утворювалися між представниками християнських демократів та власниками концернів «Фіат» чи «Оліветті». Наявність демократії в голлістській Франції взагалі ставилася під сумнів³⁵. У всьому простежувалася позиція, подібна до тієї, яку представляв британський міністр іноземних

справ Д.Гоу, на думку якого, континент був сповнений лихими людьми, що снують інтриги для того, аби знищити демократію, національну ідентичність та протягнути чорним ходом країни в європейську федерацію³⁶.

У повоєнний час доміантною стала асоціація поняття «Європа» з Європейським економічним співтовариством (згодом – Європейський Союз) – політико-економічним інтеграційним утворенням. Ведучи мову про інтеграційні процеси, які інтенсивно ширились Європою, особливий інтерес як джерело з реконструкції самоідентифікації становлять листи в редакцію однієї з провідних скандинавських газет «Dagens Nyheter». В одному з них дописувачі представляли «Європу» футбольним полем, на яке обов'язково мали вийти для матчу північні футбольні команди, оскільки залишитися за межами грального майданчику було, на їхню думку, рівноцінним ігноруванню скандинавами чемпіонату світу з хокею³⁷.

Важливо зазначити, що питання європейської ідентичності загострилося у зв'язку з поглибленням процесів інтеграції на континенті. Нові форми європейської консолідації водночас потребували також і посилення процесів відчуження від «інших». Переконаність, що майбутнє країн Північної Європи полягало у використанні їх власних ресурсів і особливої позиції в політиці безпеки – балансування між двома антагоністичними блоками під час «холодної війни», стало джерелом живлення такого оригінального самоідентифікаційного поняття, як «Nordisk» (нордичність). У своєму дослідженні О.Вівер наполягає на тому, що протягом затяжного ідеологічного конфлікту, який склався внаслідок «холодної війни» «нордичність» відродилася й стала істотною складовою національного самоусвідомлення кожної із північних країн. За своїм ідеологічним визначенням країни Півночі не належали ані до Сходу, ані до Заходу, водночас вони уособлювали так званий третій шлях, заснований на гуманітарних принципах, мирі, співпраці та роззброєнні, а також на винятковій моделі держави соціального благоденства. У цьому контексті північна ідентичність у той час була моделлю просвітництва, антимілітаристського суспільства, яке стояло на щабель вище від «старої Європи»³⁸.

Поняття «нордичності» було в опозиції до усвідомлення європейської культурної ідентифікації. Попри територіальну близькість, за своїм культурно-історичним досвідом країни Скандинавії визнавали себе ближчими до Британії та США, аніж до континентальної Європи. Цей тісний зв'язок виявився в політичному світогляді й економічних інтересах. Згодом така позиція була доповнена й уточнена прем'єр-міністром Норвегії Т.Лі, який підкреслював, що сфера скандинавських інтересів лежить за межами Європейського континенту. На його думку, ці інтереси пов'язані, у першу чергу, з їхнім статусом морських держав: «Ми, як морехідна нація, винесли зі своєї історії наступний висновок – море не розділяє, а об'єднує. Ми – атлантична нація, і перш за все ми б хотіли виникнення організованого співробітництва між двома великими атлантичними державами – Британською імперією та Сполученими Штатами Америки»³⁹.

Такі погляди мали певну підтримку. З іншого боку, у Скандинавії багато хто схилився до уявлень про особливий скандинавський шлях розвитку країн, їхньої самобутності, належності до окремої цивілізації. У цьому контексті слід відзначити вихід у світ книги відомого й впливового шведського економіста Г.Мюрдаля під назвою «Швеція та Західна Європа», в якій він порівнює шведську державу благоденства з ЄС. У своїй роботі вчений називає ЄС об'єднанням країн із більш примітивною формою соціальної організації, ніж скандинавська⁴⁰. Віддаючи належне наявності долі раціоналізму, у такій позиції, зрештою, проявляється однобічний підхід.

Повоєнне бачення стосунків із континентом і певне дистанціювання від поняття «Європа» знайшли своє віддзеркалення в суспільному світогляді сканди-

навів. Так, наприклад, у норвезькій мові, коли йдеться про події, що мають місце на континенті, часто використовується вислів «nede I Europa» («там, в Європі»). Дослідження А.Генріксона про «ментальні карти» дозволяє припустити, що це може впливати й на ставлення до самих подій, які відбувалися в Європі⁴¹. Таким чином, «Європа» для скандинавів (як і для британців) означала континентальні країни, як раніше залишалася чужою землею, яку було приємно відвідати, але не хотілося там ані жити, ані тісно пов'язувати себе з цими країнами. Французькою культурою захоплювалися, проте на відстані, і міне багато років, перш ніж норвежці, данці та фіни зможуть пробачити Німеччині вторгнення та окупацію їхньої батьківщини.

У післявоєнний період із поступовим розвитком схем регіональної скандинавської інтеграції північна ідентичність отримала прикладний, практичний характер, оскільки була інституціоналізована в діяльності спільних північних організацій та союзів. Подібні тенденції домінували і в політичних колах, погляди яких висловив згодом прем'єр-міністр Норвегії в одному з інтерв'ю: «Ми відчуваємо північну ідентичність, коли вільно перетинаємо північні кордони без паспорту. Для мене вона в першу чергу пов'язана із людськими контактами, інтенсивними торговельними відносинами, спільною свідомістю та культурною солідарністю». На продовження думки політик зазначив свою рішучість зберегти існуючу свободу в найбільш вільному регіоні світу, навіть якщо його розділять кордони ЄС⁴².

Зовнішньополітичні невдачі, а іноді й відверті провали, як-то неспроможність створення Північноєвропейського оборонного союзу, конкуренція між країнами «шістки» та «сімки» відкрили перед країнами Скандинавії похмуру реальність, в якій не було місця інтеграційним ілюзіям, заснованим на колишній могутності північних країн у часи Кальмарської унії. Внутрішні економічні проблеми підштовхували країни до пошуків шляхів взаєморозуміння з Європейським континентом у рамках інтеграційних процесів. Складність та неоднозначність такої переорієнтації знайшли відображення в назвах праць із даної проблематики, де домінують слова певної семантики, що характеризують психічний, емоційний, фізичний стан: «глухий кут» («Dead issue»), «на роздоріжжі» («On the Crossroads»), «між Сциллою й Харибдою» («Between Scylla and Charybdis»), «у розгубленому стані» («Iutakt»)⁴³.

Із кінця 1950-х рр. країни Скандинавії, зокрема Данія та Норвегія, за прикладом Об'єднаного Королівства, вступили в активні контакти з представниками європейських країн із приводу можливості приєднання країни до Спільного ринку. Інтеграція країн Півночі до європейської спільноти була не простим прямолінійним рухом, а процесом, сповненим внутрішньої динаміки, зі своїми спадами та підйомами. Рельєфним відображенням складності ситуації стали два французьких вето Шарля де Голля у відповідь на норвезьку, данську та британську заявки про вступ до ЄЕС. Авторитарна поведінка французького керівництва викликала розчарування в європейській ідеї та призвела до реінкарнації франкофобії.

Промовисті заяви Ш. де Голля про виключність Франції спричинили негативне та скептичне ставлення до ідеї європейської єдності. Для скандинавів поняття «Європа» стало синонімом належності до так званої сучасної імперії Карла Великого, про що свідчать слова щодо ЄС центральної політичної фігури шведської соціал-демократії цього періоду Е.Кокка: «Сьогодні ця франко-германська комбінація, свого роду альянс між генералом де Голлем і доктором Аденауером на передовій католицької, консервативної та капіталістичної Західної Європи нагадує нежиттєздатне утворення. Європа – це не «динамічний» ЄЕС, це мертвий пейзаж»⁴⁴.

Офіційні представники Данії та Норвегії на початок 1960-х рр. після неможливості досягнення домовленостей про економічну співпрацю в рамках сканди-

навського регіону чітко усвідомлювали очевидність того, що альтернативою Європі є Європа. Перед ними стояло завдання переконати в цьому широкі маси. Євроентузіазм не мав під собою ціннісного ґрунту, і тому суспільна думка перебувала в тісній залежності від ЗМІ, легко стаючи об'єктом політичних маніпуляцій.

Скандинавські аналітики вдавалися до близьких і зрозумілих кожному метафоричних конструкцій для того, щоб унаочнити важливість рішення їхніх країн про вступ до ЄС. Об'єднання представляли як «будівлю», «кімнату», «дім» чи «фортецю», у свою чергу викликаючи інтерес широких верств населення до мешканців цього «дому», мети створення такої «будівлі», її головних архітекторів⁴⁵. Іншою поширеною метафорою була людина, зокрема говорилося, що європейська інтеграція «зародилася» в повоєнний час, «зростала» через інституціоналізацію в рамках ЄС, і тепер «досягла свого повноліття»⁴⁶. Водночас щодо ЄС у цьому аспекті євроскептики вживали термін «євросклероз», а також вказували на те, що в такого індивідуума замалий мозок для завеликого за розмірами тіла⁴⁷. Найпоширенішими серед аналітиків були образи «європейського потягу» або «автобусу», в який країни здатні «вскочити» в останню мить⁴⁸. Цей потяг також мав свій розклад, в якому день відправки збігався із датами проведення національних референдумів із питань членства в ЄС⁴⁹. Проведену кампанію з європрихильності можна вважати успішною, оскільки соціологічні опитування 1960–1970-х рр. свідчили про зростання скандинавських симпатій до ЄС.

Обговорення інтеграційної проблематики досягло свого піку під час кампанії національних референдумів в Данії та Норвегії, у ході яких мешканці країн мали вирішити, чи бажають вони й надалі бути учасниками ЄС. Ретроспектива світоглядних установок, які виявилися в ході дебатів у формі промов, політичних слоганів, маніфестів дає змогу зрозуміти зміст поняття «Європа» для прихильників і противників Спільного ринку.

Євроентузіаста прищеплювали населенню усвідомлення того, що «Європа» означає технічний прогрес, інновації, високі стандарти життя, нові робочі місця. Так, наприклад, Робітнича партія Норвегії організувала кампанію під назвою «Прихильник Робітничої партії, прихильник вибору «за». Євроскептики становили меншість політичного спектру країни. Вони пристрасно відстоювали свою позицію й унаочнювали її використанням живих, зрозумілих пересічному громадянину образів. Для них стати європейцем означало поріднитися з «єврократами», «Брюссельським спрутом» або «гномами Цюріха». На їхню думку, перспектива членства в ЄС була рівноцінною набуттю статусу сьомої чи восьмої країни у союзі, де домінувала католицька церква та праві політичні рухи⁵⁰.

Процес подальшої реідентифікації скандинавами поняття «Європа» був суттєво пом'якшений глобалізаційними тенденціями. На сучасному етапі його рецепція має компромісний характер, засвідчений опитуваннями громадської думки департаментом статистики ЄС. За його даними, хоча північні народи й відчувають себе більше представниками окремої нації, ніж власне європейцями, що є характерним і для громадян Франції, Німеччини, Іспанії та інших країн, 74% шведів та 66% данців (станом на 2000 р.) визнали свою прихильність та симпатію до Європи, та менший ентузіазм щодо свого членства в ЄС⁵¹. Слід наголосити на прогресі, який відбувся з початку 1990-х рр., коли аналогічні опитування демонстрували, що більшість респондентів узагалі не задумувалася про свою європейську ідентичність, для них існувала лише національна належність⁵².

Отже, розглянувши національну ідентичність представників північноєвропейських країн в євроінтеграційному контексті, можна дійти висновку, що вона є багатопшаровою й об'єднує три складові – власне національну, регіональну й цивілізаційну. При чому домінантна позиція кожної з них відігравала провідну роль у розбудові державної політики країн у певний період становлення. Взаємозалежність цих складових проявлялася особливо чітко у вирішальні мо-

менти історії, такі, як процес становлення національних держав, протистояння зовнішнім загрозам, і, безумовно, – реакція на процес європейської інтеграції. Загальноскандинавська (північна) ідентифікація була однією з найпоєднаніших і найбільш виражених упродовж історичного розвитку держав, що знайшло своє відображення в закріпленні загальних назв «Північ» та «Скандинавія» як ментальних конструкцій. Слід зазначити, що такі ідеї в сучасну добу глобалізації й посилення взаємозв'язків між народами не є достатньо обґрунтованими. Існування спільних екологічних проблем, проблем безпеки, потреби світового та європейського розвитку переводять питання в першу чергу культурної та цивілізаційної належності країн в іншу площину – площину діалогу між ними, прикладом чого можна вважати поступове ототожнення себе з європейською ідентифікацією. На часі формування нових моделей ідентичності, які б взаємодоповнювали одна одну й не вступали в конфлікт при виникненні зовнішньополітичних викликів.

¹ Див. докладніше: *Белова А.* Лексична семантика і міжкультурні стереотипи // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2002. – С.43–54; *Dell' Olio F.* The Reidentification of the Concept of Nationality in the UK: Between Historical Responsibility and Normative Challenges // *Politics*. – 2002. – Vol.22. – №1. – P.9–16; *Billing M.* Banal Nationalism. – London, 1995. – 200 p.; *Linde-Laursen A.* Det nationals nature, Studier I dansk-svenske relationer. – København, 1995. – 256 p.; *Marcussen M., Risse T., Engelmann-Martin D., Knopf H. J., Roscher K.* Constructing Europe? The evolution of French, British and German nation state identities // *Journal of European Public Policy*. – 1999. – Vol.6. – №4. – P.614–633; *Ingebriksen C.* Europeanization and Cultural Identity: two Words of Eco-Capitalism // *Scandinavian Studies*. – 2001. – Vol.73. – №1. – P.63–76; *Neumann I.B.* Russia and the Idea of Europe: A Study in Identity and International Relations. – London, 1996. – 253 p.; *Goldmann K., Gilland K.* Nationality versus Europeanisation: the national view of the nation in four EU countries. – Stockholm, 2001. – 184 p.; *Hedetoft U.* Euro-nationalism: or how EC affects the nation-state as a repository of identity. – Aalborg, 1990. – 30 p.

² Див. докладніше: *Dawn Å.* Svensk mentalitet. Ett jämförande perspektiv. – Stockholm, 1994. – 253 p.; *Herlitz G.* Svenskar. Hur vi är och varför vi är som vi är. – Uppsala, 1992. – 91 p.; *Laine-Sveiby K.* Svenskhet som strategi. – Stockholm, 1987. – 143 p.; *Frykman J., Löfgren O.* (ed.) Svenska vanor och ovanor. – Stockholm, 1991. – 295 p.; *Rojas M.* I ensemhetens labyrint. Invandring och svensk identitet. – Stockholm, 1993. – 162 p.; *Christiansen P., Østergård U.* Folket, landet og nationen // *Dansk Identitet?* – Århus, 1992. – P.13–56; *Østergård U.* Peasants and Danes: the Danish national identity and political culture // *Comparative Studies in Society and History*. – 1992. – Vol.34. – №1. – P.3–27; *Idem.* Historical and cultural preconditions. Danish national identity: between multinational heritage and small state nationalism // *Branner H., Kelstrup M.* (eds.) Denmark's policy towards Europe after 1945: history, theory and options. – Odense, 2000. – P.139–184; *Klinge M.* L'Emergence d'une identite nationale en Finlande // *Historiens et Geographes*. – 1999. – Vol.90. – №366. – P.191–200; *Connery D.* The Scandinavians. – London, 1966. – 590 p.; *Browning C.S.* Coming Home or Moving Home? «Westernizing Narratives in Finnish Foreign Policy and the Reinterpretation of Past Identities // *Cooperation and Conflict*. – 2002. – Vol.37. – №1. – P.47–72; *Ingebriksen C., Larson S.* Interest and Identity. Finland, Norway and European Union // *Cooperation and Conflict*. – 1997. – Vol.32. – №2. – P.207–222.

³ Див.: *Северная Европа: Проблемы новейшей истории: Сб. науч. трудов Акад. наук СССР.* – Москва, 1988. – Вып.2. – 227 с.; *Северная Европа: Проблемы истории.* – Москва, 1999. – Вып.3. – 366 с.; *Северная Европа: Проблемы истории.* – Москва, 2003. – Вып.4. – 398 с.; *Северная Европа: Проблемы истории.* – Вып.5. – Москва, 2005. – 419 с.

⁴ Див.: *Чернышѣва О.* Шведы и русские: Образ соседа. – Москва, 2004. – 254 с.; *Кан А.* Швеция и Россия в прошлом и настоящем. – Москва, 1999. – 359 с.

⁵ *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций. – Москва, 2003. – 605 с.; *Huntington S.* The Clash of Civilizations? // *Foreign Affairs*. – Summer 1993. – Vol.72. – №3. – P.22–49; *Idem.* The West Unique, Not Universal // *Foreign Affairs*. – November / December 1996. – Vol.75. – №6. – P.28–46.

⁶ *Neumann I.B.* State to Region: How to Save Formal Nordic Cooperation // NEBI Yearbook, 2000. – Vol.3. – P.245; *Etzioni A.* Political Unification: A Comparative Study of Leaders and Forces. – New York, 1965. – P.211; *Klinge M.* Aspects of the Nordic Self // *Daedalus*. – 1984. – №113. – P.268.

⁷ *Stenius H.* State, Citizenship and Civil Society // Götz N., Hackmann J. (eds) *Civil Society in the Baltic Sea Region*. – Aldershot, 2003. – P.21.

⁸ *Китинг М.* Новый регионализм в Западной Европе // *Логос*. – 2003. – №6 (40). – С.93.

⁹ *Strath B.* Nordiskf Rådet och nordiskt samarbete // *De Nordiska Felleskaper*. Den Jyske Historiker. – 1994. – Vol.69–70. – P.5.

¹⁰ *Weaver O.* Nordic Nostalgia: Northern Europe after the Cold War // *International Affairs*. – 1992. – Vol.68. – №1. – P.78–102.

¹¹ *Tolman E.* Cognitive Maps in Rats and Men // *Psychological Review*. – 1948. – Vol.55. – P.189–208; *Downs R., Stea D.* Maps in Minds. Reflections on Cognitive Mapping. – New York, 1977. – 284 p.; *Downs R., Stea D.* Kognitive Karten. Die Welt in unseren Köpfen. – New York, 1982. – 392 p.

¹² *Downs R., Stea D.* Kognitive Karten. – P.23.

¹³ *Vikør L.* Scandinavia vs. Norden // *Scandinavian Review*. – 2002. – Vol.92. – №1. – P.40–45.

¹⁴ Див.: *Иордан*. О происхождении и деянии гетов. – Москва, 1960. – С.21

¹⁵ *Исаев М., Чеканский А., Шишкин В.* Политическая система стран Скандинавии и Финляндии. – Москва, 2001. – С.233; *Joenniemi P., Lehti M.* The Encounter Between the Nordic and the Northern: Torn Apart but Meeting Again? // *Lehti M., Smiths P.J.* Post-Cold War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences. – London & Portland, 2003. – P.129.

¹⁶ *Østergård U.* Entre deux mers. Comparing the Mediterranean and Baltic Sea // *Schymik C., Henze V., Hille J.* (eds.) Go North! Baltic Sea Region Studies: Past-Present-Future. – Berlin, 2006. – P.13.

¹⁷ Див.: *Bokmålsordboka: definisjons – og rettskrivningsordbok*, ed. Landrø M.I., Wangensteen B.2. opl. – Bergen, 1986; *Nynorskordboka. Definisjons – og rettskrivningsordbok / utarbeidd av Avdeling for nynorsk ved Norsk leksikografisk institutt, Universitetet i Oslo, i samarbeid med Norsk sprekred*, ed. Hovdenak M. – Oslo, 1986.

¹⁸ *Longman Dictionary of English Language and Culture*. – Longman, 1992.

¹⁹ *Wolff L.* Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment. – Stanford, 1994. – 420 p.; *Idem.* Voltaire's Public and the Idea of Eastern Europe: Toward a Literary Sociology of Continental Division // *Slavic Review*. – 1995. – Vol.54. – P.932–942.

²⁰ *Henningsen B.* Der Norden: Eine Erfindung. Das europäische Projekt einer regionalen Identität. Antrittsvorlesung an der Humboldt-Universität zu Berlin. – Berlin, 1995. – 36 p.; *Idem.* Der Norden: Eine Erfindung // *Der Norden*. Norwegen, Schweden, Danmark, Finnland. – München, 1993. – P.13–110.

²¹ *Joenniemi P., Lehti M.* The Encounter Between the Nordic and the Northern: Torn Apart but Meeting Again? // *Lehti M., Smiths P.J.* Post-Cold War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences. – London & Portland, 2003. – P.131.

²² *Witoszek N.* Fugitives from Utopia: The Scandinavian Enlightenment Reconsidered // *Sørensen Ø., Strath B.* (eds) *The Cultural Construction of Norden*. – Oslo, 1997. – P.88; *Götz N.* Norden: Structures That Do Not Make a Region // *European Review of History*. – 2003. – Vol.10. – №2. – P.326.

²³ Див.: *Чернышѣва О.* Шведы и русские: Образ соседа. – Москва, 2004. – С.86.

²⁴ Цит. за: *Holmberg A.* On the Practicability of Scandinavism: Mid-nineteenth century Debate and Aspirations // *Scandinavian Journal of History*. – 1984. – Vol.9. – №3. – P.171–182 (переклад авт.).

²⁵ *Østergård U.* Norden – europöisk eller nordisk? // *Den jyske Historiker*. – 1994. – Vol.69–70. – P.7–37; *Rerup L.* Nationalisme og skandinavisme indtil første verdenskrigs udbrud // *Den jyske Historiker*. – 1994. – Vol.69–70. – P.79–87; *Strath B.* Scandinavian Identity: A Mythical Reality // *European Identities. Cultural Diversity and Integration in Europe since 1700*/Ed. by Sørensen N. – Odense, 1995. – P.37–57; *Wæver O.* Nordic Nostalgia: Northern Europe after the Cold War // *International Affairs*. – 1992. – Vol.68. – №1. – P.78–102.

²⁶ *Sammess L.* Patriot, intelligens og skandinaver. Norske reaksjoner på skandinavismen. – Oslo, 1959. – P.3.

²⁷ *Sorensen L.* Hovbakke. Norden som ide og praksis: den Danske foreningen Nordens rolle som politisk-ideologisk pressionsgruppe 1940–1960 // *Historie*. – 1996. – №1. – P.84–113; *Østergård U.* Entre deux mers. Comparing the Mediterranean and Baltic Sea // Schymik C., Henze V., Hille J. (eds.) *Go North! Baltic Sea Region Studies: Past-Present-Future*. – Berlin, 2006. – P.14.

²⁸ *Østergård U.* Norden – europøysk eller nordisk? // *Den jyske Historiker*. – 1994. – Vol.69–70. – P.7–37; *Rerup L.* Nationalisme og skandinavisme indtil første verdenskrigs udbrud // *Den jyske Historiker*. – 1994. – Vol.69–70. – P.79–87; *Stråth B.* Scandinavian Identity: A Mythical Reality // *European Identities. Cultural Diversity and Integration in Europe since 1700*. – Odense, 1995. – P.37–57.

²⁹ *Stråth B.* Scandinavian Identity: A Mythical Reality // Sørensen N. (ed.) *European Identities. Cultural Diversity and Integration in Europe since 1700*. – Odense, 1995. – P.54.

³⁰ *Ringmar E.* Re-Imagining Sweden: The Rhetorical Battle Over EU Membership // *Scandinavian Journal of History*. – 2001. – Vol.23. – P.50.

³¹ *Ibid.* – P.60.

³² Див.: *Henningsen B.* Die schwedische Konstruktion. – P.9, 36. Тісно пов'язані із просторовим поняттям «Північна Європа» («Nordeuropa») терміни «Північно-східна Європа» («Nordosteuropa») чи «Район Балтійського моря» («Ostseeraum»), яким протягом декількох останніх років присвячуються історичні дослідження. Див., напр.: *Zernack K.* Grundfragen der Geschichte Nordosteuropas // *Zernack K.* Nordosteuropa. Skizzen und Beiträge zu einer Geschichte der Ostseeländer. – Lüneburg, 1993. – P.9–21; *Idem.* Der europäische Nordosten als Geschichtsraum // *Bibliotheca Baltica* / Hg. von Fligge J., Schweitzer R. – München, 1994. – P.26–34; *Iver B.* Neumann. A Region-Building Approach to Northern Europe // *Review of International Studies*. – 1994. – Vol.20. – №1. – P.53–74; *Troebst S.* Nordosteuropa. Begriff, Traditionen, Strukturen // *Kommune. Forum für Politik, Ökonomie, Kultur*. – 1997. – Vol.5. – P.36–42.

³³ *Русне У.* Внешняя политика Норвегии. – Москва, 2003. – С.183.

³⁴ *Østergård U.* Entre deux mers. Comparing the Mediterranean and Baltic Sea // Schymik C., Henze V., Hille J. (eds.) *Go North! Baltic Sea Region Studies: Past-Present-Future*. – Berlin, 2006. – P.15.

³⁵ *Kokk E.* Värden, vi och Västeuropa in Förändrigens vind. – Stockholm, 1962. – P.130–134.

³⁶ Див.: *The Guardian Weekly*. – 1990. – November 25.

³⁷ EG viktig marknad-letter to the editor // *Dagens Nyheter*. – 1993. – September 23; Nationellt sårande stå utanför-letter to editor // *Dagens Nyheter*. – 1994. – November 10.

³⁸ *Wæver O.* Nordic Nostalgia: Northern Europe after the Cold War // *International Affairs*. – 1992. – Vol.68. – №1. – P.77; *Mouritzen H.* The Nordic Model as a Foreign Policy Instrument: Its Rise and Fall // *Journal of Peace Research*. – 1995. – Vol.32. – №1. – P.9–21.

³⁹ Див.: *The Times*. – 1941. – 14 November.

⁴⁰ *Ekström T., Myrdal G., Pålsson R.* Vi och Västeuropa. – Stockholm, 1962. – P.33.

⁴¹ Див.: *Henrikson A.K.* The Geographical «Mental Maps» of American Foreign Policy Makers // *International Political Science Review*. – 1980. – Vol.1. – №4. – P.494–530.

⁴² *Brundtland G.* Prime minister of Norway // *Arbeidsladet*. – 1995. – 26 Januar.

⁴³ Див.: *Sundelius B.* Nordic co-operation: a dead issue? // *World Today*. – 1977. – Vol.33. – №7. – P.275–282; *Worre T., Wolfe M.* Denmark at the Crossroad: the Danish Referendum of 28 February 1986 on the EC reform package // *Journal of Common Market Studies*. – 1988. – Vol.26. – №4. – P.361–388; *Haahr J.* Between Scylla and Charybdis: Danish party policies on European integration // *Branner H., Kelstrup M.* Denmark's policy towards Europe after 1945: history, theory and options. – Odense, 2000. – P.305–333; *Nils P.* Generaler og Fotfolk Iutakt EF avgjørelsen I dentre Skandinaviske land // *International Politikk*. – 1972. – Vol.4B. – P.795–804.

⁴⁴ *Kokk E.* Värden, vi och Västeuropa in Förändrigens vind. – Stockholm, 1962. – P.134.

⁴⁵ Див.: *Larsson A.* Handelsresande Larsson // *Dagens Nyheter*. – 1993. – September 4; *Lyttkens L.* Risk för Festung Norden I EG // *Dagens Nyheter*. – 1990. – December 27; *Varning för EG-Prostitution* // *Dagens Nyheter*. – 1993. – April 5.

⁴⁶ *Lyttkens L.* Risk för Festung Norden I EG // *Dagens Nyheter*. – 1990. – December 27.

⁴⁷ Див.: *På jakt efter EG-andans själ* // *Dagens Nyheter*. – 1990. – December 27; *Dahlerup D., Gahrton P.* Jatill nordisk EG-linje // *Dagens Nyheter*. – 1992. – October 28.

⁴⁸ Dinkelspiel U. Snus och skatter problemfrågor // Dagens Nyheter. – 1992. – October 28.

⁴⁹ Kågeson P. Norden bör stå utanför EG // Dagens Nyheter. – 1992. – June 6.

⁵⁰ Laurson J., Olesen T. A Nordic Alternative to Europe? The Interdependence of Denmark's Nordic and European policies, 1945–1998 // Contemporary European History. – 2000. – Vol.9. – №1. – P.66.

⁵¹ Eurobarometer 54, Autumn 2000 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb54/eb54_highlights_en.htm

⁵² Eurobarometer 38, Autumn 1992 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb38/eb38_en.htm

The article highlights the transformation processes of national, regional and civilization identities of the Nordic countries in European integration context. The attempt of historical retrospective review of meanings «Norden», «Scandinavia» and «Europe» is being made.

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

С.В.Конча*

ЧИ ІСНУЄ «ІОАКИМІВ ЛІТОПИС»?

У статті розглядається проблема автентичності літописного фрагменту, названого його першим дослідником – В.Н.Татищевим – «літописом Іоакима» («Іоакимовская летопись»). Тривалій дискусії з цього приводу нещодавно спробував покласти край відомий київський історик О.П.Толочко, категорично ставши на бік прихильників підробного характеру Іоакимового літопису та інспірування його самим В.Н.Татищевим. Однак аналіз аргументів О.П.Толочка не дозволяє визнати їх слушними.

В історіографії Давньої Русі особливе місце займає праця російського історика першої половини XVIII ст. Василя Никитовича Татищева «История российская»¹, якою відкривається низка знаменитих узагальнюючих праць з історії Російської імперії. В.Н.Татищев (1688–1750 рр.) виступив ніби предтечею Н.М.Карамзіна, С.М.Соловйова, В.О.Ключевського. Як неодноразово відзначалося в науковій літературі, В.Н.Татищеву значною мірою властиві риси літописця, який створює чергову літописну компіляцію на основі доступних йому джерел і, водночас, у нього присутні елементи критичного аналізу цих джерел, що знаменує започаткування наукової історичної традиції.

Історики завжди цінували В.Н.Татищева передусім як «літописця», адже до його праці вкраплено чимало унікальних свідчень з історії Русі, що їх не містили відомі дослідникам XIX і XX ст. джерела. Спроби віднайти документи, які стали джерелом унікальних повідомлень В.Н.Татищева, здебільшого, не увінчалися успіхом. Втрата цих джерел навряд чи здалася би дивною з огляду на долю багатьох зразків рукописної спадщини Росії й України (згадати, хоча б, «Слово про Ігорів похід»), якби не та обставина, що унікальностей і ексклюзивів, відомих лише з праці В.Н.Татищева, виявляється забагато. Відтак уже в молодших сучасників В.Н.Татищева виникала підозра, що якісь (якщо не всі) з

* Конча Сергій Вікторович – канд. іст. наук, наук. співроб. Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.